

HARPER LI

**UBITI PTICU
RUGALICU**

Preveo
Marko Mladenović

■ Laguna ■

Naslov originala

Harper Lee

TO KILL A MOCKINGBIRD

Copyright © 1960 by Harper Lee

Translation copyright © 2015 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

*Za gospodina Lija i Alis
u znak zahvalnosti za ljubav i pažnju*

I advokati su, valjda, nekad bili deca.

Čarls Lem

PRVI DEO

1

Kada je imao nepunih trinaest godina, moj brat Džem je gadno slomio lakat. Kad mu je prelom zarastao a njegovi strahovi da nikada neće igrati fudbal¹ minuli, retko se opterećivao svojom povredom. Leva ruka mu je bila malo kraća od desne; kada je stajao ili hodao, nadlanica mu je bila pod pravim uglom u odnosu na telo, a palac uporedan s bedrom. On to nije nimalo zarezivao, dok god je mogao da dodaje i ispucava loptu.

Kada je prošlo dovoljno godina da možemo da se osvrnemo na njih, katkada smo pretresali događaje koji su prethodili njegovoj nezgodi. Ja tvrdim da je sve počelo od Juelovih, ali Džem, koji je bio četiri godine stariji od mene, govorio je da je počelo mnogo pre. Govorio je da je počelo onog leta kad nam je došao Dil,² kad nas je Dil nadahnuo da izmamimo Bua³ Radlija iz kuće.

¹ Reč je o američkom fudbalu; za nogomet se u Americi u to vreme verovatno nije ni znalo. (Prim. prev.)

² *Dill*, Mirođija, verovatno kao: u svakoj čorbi mirođija. (Prim. prev.)

³ *Boo*, verovatno od Bu!, uzvika kojim se neko plaši. (Prim. prev.)

Ja sam govorila da je, ako već želi da šire sagleda stvar, zapravo počelo od Endrua Džeksona.⁴ Da se general Džekson nije prikrao plemenu Krik,⁵ Sajmon Finč nikada ne bi odveslao uzvodno rekom Alabamom, a da nije, gde bismo mi bili? Kako smo već uveliko bili prerasli doba kada smo prepirke rešavali pesničenjem, posavetovali bismo se s Atikusom. Naš otac je govorio da smo oboje u pravu.

Budući da smo južnjaci, to što ni na jednoj strani u bici kod Hejstingsa⁶ nemamo zabeleženih predaka predstavljalo je izvor stida za neke članove naše porodice. Imali smo samo Sajmona Finča, tramera i apotekara iz Kornvola, čiju je pobožnost prevazilazio samo njegov tvrdičluk. U Engleskoj, Sajmonu je smetao progon onih koji su se zvali metodistima od strane njihove slobodoumnije braće, a pošto je Sajmon sebe zvao metodistom, prešao je Atlantik, stigao u Filadelfiju, odande na Jamajku, pa odatle u Mobil⁷ i uzvodno rekom Sent Stivens. Pridržavajući se pravila Džona Veslija⁸ o ograničenoj upotrebi reči pri kupovini i prodaji, Sajmon je zgrnuo gomilu para baveći se medicinom, ali je u tom bogaćenju bio

⁴ Endru Džekson (1767–1845), američki vojskovođa, političar i državnik, najpoznatiji po tome što je bio sedmi predsednik SAD i osnivač današnje Demokratske stranke. (Prim. prev.)

⁵ Godine 1812, kada je izbio rat između SAD i Velike Britanije, redovna američka vojska imala je previše obaveza da bi se uspešno suprotstavila indijanskim plemenima na zapadnoj granici. U jednom od njih – plemenu Krik – izbio je građanski rat između probritanske i proameričke frakcije, pa se prelio u sukob s američkim doseljenicima. Kao zapovednik policijskih snaga, Džekson je izvojevao veliku pobedu, na osnovu koje je pleme Krik čitavu današnju Alabamu prepustilo SAD. (Prim. prev.)

⁶ Bitka koja se odigrala 1066. godine i u kojoj su Normani skršili otpor anglosaksonskih snaga i osvojili Englesku. (Prim. prev.)

⁷ Morska luka u jugozapadnoj Alabami. (Prim. prev.)

⁸ Džon Vesli (1703–1791), engleski sveštenik i osnivač metodizma. (Prim. prev.)

nesrećan iz straha da ne dođe u iskušenje da učini nešto za šta zna da nije u slavu Boga, kao što je stavljanje na sebe zlatnog nakita i skupe odeće. Tako je Sajmon, zaboravivši na načelo svog učitelja o posedovanju ljudske svojine, kupio tri roba i uz njihovu pomoć osnovao domaćinstvo na obalama reke Alabame šezdesetak kilometara severno od Sent Stivensa.⁹ U Sent Stivens vratio se samo jednom, da nađe ženu, i s njom je ustanovio lozu u kojoj su prevladivale kćeri. Sajmon je doživeo zavidnu starost i umro bogat.

Običaj je bio da muški članovi porodice ostaju na Sajmonovom imanju, *Finčovom iskrcavalištu*, i žive od pamuka. Imanje je bilo nezavisno: skromno u poređenju sa carstvima oko sebe, *Iskrcavalište* je ipak proizvodilo sve što je neophodno za održavanje života osim leda, pšeničnog brašna i odevnih predmeta, što su dopremali rečni brodovi iz Mobila.

Na previranja između Severa i Juga, koja su njegove naslednike lišila svega osim zemlje, Sajmon bi gledao s nemoćnim besom, ali tradicija življenja na toj zemlji ostala je neprekinuta dok se nije dobroano zašlo u dvadeseti vek, kada je moj otac Atikus Finč otišao u Montgomeri da uči pravo, a njegov mlađi brat u Boston, da studira medicinu. Od Finčovih, na *Iskrcavalištu* je ostala jedino njihova sestra Aleksandra: udala se za jednog povučenog čoveka koji je vreme uglavnom provodio na reci tako što je ležao u visećoj ležaljci i pitao se ima li mu na parangalima¹⁰ ribe. Kada je završio pravo, moj otac se vratio u Mejkom i počeo da se bavi advokaturom. Mejkom, tridesetak kilometara istočno od *Finčovog iskrcavališta*, bio je sedište Okruga Mejkom. U Atikusovoj kancelariji u zgradi suda bilo je malo čega osim vešalice za šešire, pljuvaonice, table za igru dame i

⁹ Grad na istoimenoj reci. (Prim. prev.)

¹⁰ Parangal, naprava za ribolov u obliku dugačke vrpce na kojoj su u malim razmacima na kraćim uzicama privezane udice. (Prim. prev.)

neukaljanog zakonika Alabame. Prva dva njegova klijenta bila su poslednja dva čoveka obešena u zatvoru Okruga Mejkom. Atikus ih je svesrdno savetovao da prihvate širokogrudost tužilaštva, koje im je dozvolilo da priznaju krivicu za ubistvo bez predumišljaja i spasu živu glavu, ali radilo se o Hejverfordovima, čije prezime u Okrugu Mejkom znači isto što i „magarac“. Hejverfordovi su smaknuli najuglednijeg mejkomskeg kovača u nesporazumu koji je izbio zbog navodnog nepravednog zadržavanja jedne kobile, bili su toliko nesmotreni da to učine u prisustvu tri svedoka, i uporno ostajali pri tome da je „skot to i zaslužio“ i da bolja odbrana nikome nije potrebna. Tvrdooglavo su odricali krivicu za ubistvo s predumišljajem, te Atikus za svoje klijente nije mogao da uradi bogzna šta osim da prisustvuje njihovom odlasku na onaj svet, a taj događaj je verovatno bio povod za snažnu odvratnost koju je otac osećao prema upražnjavanju krivičnog prava.

Prvih pet godina u Mejkomu, Atikus je najviše upražnjavao štednju; odonda pa narednih nekoliko godina, prihode je ulagao u bratovljevo školovanje. Džon Hejl Finč je bio deset godina mlađi od mog oca, i odlučio je da studira medicinu u vreme kada nije bilo isplativo gajiti pamuk; ali kada je pomogao striki Džeku,¹¹ Atikus je pristojno zarađivao od prava. Voleo je Mejkom; u tom se okrugu i rodio i odrastao; poznavao je ljude i oni su poznavali njega, a zahvaljujući marljivosti Sajmona Finča, Atikus je, bilo krvlju ili brakom, bio povezan s bezmalo svim porodicama u gradu.

Mejkom je bio star grad, ali kada sam ga ja poznavala, bio je umoran star grad. Po kišnom vremenu ulice su se pretvarale

¹¹ U engleskom, imena Džon i Džek često su sinonimi. (Prim. prev.)

u crvenu bljuzgavicu; pločnici su bili obrasli travom, a zgrada suda stajala otromboljena na trgu. Odnekud, tada je bilo toplije: crni psi su s mukom podnosili letnje dane; koščate mazge upregnute u taljige terale su muve trzajima repova u sparnoj hladovini zimzelenih hrastova na trgu. Kruti okovratnici muškaraca klonuli bi do devet ujutru. Žene su se kupale pre podneva i posle dremke u tri, a do sutona ličile na meke čajne kolačiće s glazurom od znoja i slatkog pudera. Ljudi su se tada kretali polako. Polako su prelazili trg, ulazili u okolne prodavnice i izlazili vukući noge, i sve radili polagano. Dan je trajao dvadeset četiri sata, ali se činilo da traje duže. Nije bilo žurbe, jer nije imalo ni kuda da se ode ni šta da se kupi, kao ni para kojim bi se kupilo; izvan granica Okruga Mejkom nije imalo šta da se vidi. Međutim, za neke ljude bilo je to vreme neodređenog optimizma: Okrugu Mejkom nedavno je bilo rečeno da nema od čega da strahuje osim od samog straha.¹²

Živeli smo u glavnoj stambenoj ulici u gradu – Atikus, Džem i ja, zajedno s našom kuvaricom Kalpurnijom. Džem i ja smo bili zadovoljni svojim ocem: igrao se s nama, čitao nam i ophodio se prema nama s učtivom nepristrasnošću.

Kalpurnija je bila druga priča. Bila je kost i koža; bila je kratkoviđa; čkiljila je; šaka joj je bila široka kao letva za krevet i dvaput tvrđa. Vazda me je izbacivala iz kuhinje, stalno me pitala zašto ne mogu da se ponašam lepo kao Džem znajući da je on stariji, i zvala me kući kada još nisam bila spremna da se vratim. Naše bitke su bile junačke i jednostrane. Uvek je pobeđivala Kalpurnija, ponajviše zbog toga

¹² Čuvena rečenica koju je izrekao američki predsednik Frenklin D. Ruzvelt u svom inauguracionom govoru, 1933. Odnosi se na ekonomsku krizu, koja se, po njegovim rečima, može prevazići dok god građani ne podlegnu panici. (Prim. prev.)

što bi Atikus uvek stao na njenu stranu. Bila je s nama još otkada se Džem rodio, i otkako sam znala za sebe, osećala sam njeno ugnjetavačko prisustvo. Majka nam je umrla kad mi je bilo dve godine, tako da nikada nisam osećala da je nema. Bila je od porodice Grejam iz Montgomerija; Atikus ju je upoznao kada su ga prvi put izabrali za državnu zakonodavnu skupštinu. Tada je već bio sredovečan, a ona petnaest godina mlađa od njega. Plod prve godine njihovog braka bio je Džem; posle četiri godine rodila sam se ja, a nakon još dve, od iznenadnog srčanog udara, majka nam je umrla. Rekli su da se radi o naslednoj bolesti. Nije mi nedostajala, ali mislim da Džemu jeste. On je se sećao jasno i ponekad bi usred neke igre duboko uzdahnuo, a zatim otišao da se igra sâm iza garaže. Kad je bio takav, znala sam da ne treba da mu dosađujem.

Kada sam imala nepunih šest a Džem nepunih deset godina, naše letnje granice (unutar kojih smo mogli da čujemo kada nas Kalpurnija doziva) bile su kuća gospođe Henrija Lafajeta Djubouza, dve kuće severno od nas, i imanje Radlijevih, tri kuće južno. Nikada nismo padali u iskušenje da ih prekoračimo. U kući Radlijevih živelo je jedno nepoznato biće čiji je puki opis bio dovoljan da nam utera strah u kosti pa da se danima lepo ponašamo; gospođa Djubouz je bila čisto zlo.

Tog leta došao nam je Dil.

Rano jednog jutra dok smo počinjali da se igramo u dvorištu, Džem i ja začusmo nešto u prvom komšiluku, u kupusištu gospođice Rejčel Hejverford. Otišli smo do žičane ograde da vidimo da nije štene – terijerka pacolovka gospođice Rejčel bila je skotna – a umesto toga zatekli nekoga kako sedi i gleda u nas. Tako sedeći, nije bio mnogo viši od kupusa. Zurili smo u njega dok nije progovorio:

„Zdravo.“

„Zdravo i tebi“, ljubazno reče Džem.

„Ja sam Čarls Bejker Haris“, rekao je. „Ja umem da čitam.“

„Pa šta?“, kazala sam.

„Samo sam mislio da bi vas zanimalo da umem da čitam.

Ako imate nešto što treba da s' čita, mogu ja...“

„Koliko imaš godina“, upitao je Džem, „četiri i po?“

„Još malo pa sedam.“

„E pa onda nije ni čudo“, reče Džem cimnuvši palcem ka meni. „Skaut čita otkako se rodila, a još nije ni krenula u školu. Baš si zakržljao za nekoga ko ć' još malo pa sedam.“

„Malen sam, ali sam star“, kaže on.

Džem mu skloni kosu s lica da ga bolje pogleda. „Zašto ne svrneš kod nas, Čarlse Bejkeru Harise?“, rekao je. „Gospode, kakvog li imena!“

„Niš' čudnije od tvog. Tetka Rejčel kaže da se zoveš Džeremi Atikus Finč.“

Džem se natušti. „Ja sam za svoje dovoljno veliki“, kazao je. „Tebi je ime duže od tebe. Kladim se da je duže za čitavu stopu.“

„Zovu me Dil“, rekao je Dil, s mukom se provlačeći ispod ograde.

„Lakše ti je da je preskočiš nego da se provlačiš ispod“, rekoh. „O'kle si?“

Dil je bio iz Meridijana u Misisipiju; leto je provodio kod tetke, gospođice Rejčel, a i ubuduće će svako leto provoditi u Mejkomu. Porodica mu je poticala iz Okruga Mejkom, a majka radila za jednog fotografa u Meridijanu; predala je njegovu sliku za takmičenje *Najlepše dete* i osvojila pet dolara. Pare je dala Dilu, koji je za njih dvadeset puta išao u bioskop.

„Ovde nemamo nikakvih filmova, osim onih o Isusu što se tu i tamo prikazuju u zgradi suda“, rekao je Džem. „Jesi gledao šta dobro?“

Dil je gledao *Drakulu*, a to otkrovenje je nagnalo Džema da ga posmatra sa zametkom poštovanja. „Prepričaj nam“, reče.

Dil je bio retka pojava. Nosio je plavi laneni šorts koji mu se zakopčavao za košulju, a kosa mu je bila bela kao sneg i prianjala mu za glavu kao pačje paperje; bio je godinu dana mlađi od mene, ali sam ja bila mnogo viša. Dok nam je pričao tu staru priču, njegove plave oči sijale su i tamnele; smejaio se neočekivano i veselo; neprestano je čupkao za zvrk kose na sredini čela.

Kada je Dil pretvorio Drakulu u prah, a Džem rekao da film zvuči bolje od knjige, upitah Dila gde mu je otac: „Njega uopšte nisi pominjao.“

„Nemam ga.“

„Je l' umro?“

„Nije...“

„E pa ako nije umro, onda ga imaš, zar ne?“

Dil je pocrveneo, a Džem mi je rekao da ćutim, što je bio pouzdan znak da je Dil proučen i prihvaćen. Nakon toga leto je proticalo u uobičajenom zadovoljstvu. Uobičajeno zadovoljstvo je bilo: doterivanje naše kućice na drvetu, koja je ležala između dve divovske očenašice bliznakinje u dvorištu, galamljenje i uvežbavanje našeg spiska dramskih komada zasnovanih na delima Olivera Optika¹³, Viktora Epltona¹⁴ i Edgara Rajsa Barouza. U tom pogledu, sva sreća što smo

¹³ Pseudonim američkog pisca i akademika Vilijama Tejlora Adamsa (1822–97). (Prim. prev.)

¹⁴ Pseudonim grupe pisaca poznate kao Stratemejerov književni sindikat, koji su, između ostalog, iznedrili serijale dečjih pustolovnih romana o Tomu Sviftu i detektivskih romana o Nensi Dru, kao i serijal o Roverovima. (Prim. prev.)

imali Dila. On je glumio karakterne uloge koje su dotada bile nametnute meni – majmuna u *Tarzanu*, gospodina Krebtrija u *Roverovima* i gospodina Dejmona u *Tomu Sviftu*. Tako smo upoznali Dila kao kakvog džepnog Merlina, kome je glava prepuna neobičnih nauma, čudnovatih čežnji i nastranih uobrazilja.

Do kraja avgusta, međutim, repertoar nam je dozlogrdio od neprojenih izvođenja, i tada nam je Dil predložio da izvučemo Bua Radlija iz kuće.

Dila je imanje Radlijevih opčinjavalo. Uprkos našem upozoravanju i objašnjavanju, privlačilo ga je kao što mesec privlači vodu, ali samo do ulične svetiljke na uglu, na bezbednom odstojanju od kapije Radlijevih. Stajao bi tamo, s rukom oko debelog stuba, netremice gledao i pitao se.

Imanje Radlijevih štrčalo je iza naše kuće u oštroj okuci. Idući na jug, čovek je gledao na njihov trem; pločnik je skretao i pružao se pored parcele. Kuća je bila niska, nekada bela, s dubokim prednjim tremom i zelenim prozorskim kopcima, ali odavno potamnela u boju škrljčanosivog dvorišta koje je okružuje. Preko strehe na verandi visila je šindra, istrulila od kiše; hrastovi su zaklanjali sunce. Ostaci ograde od letvica pijano su čuvali dvorište ispred kuće – „brisano“ dvorište koje se nikada nije brisalo metlom – gde je raslo obilje divljeg sirka i zečjeg duvana.

U toj kući živela je jedna zloćudna sablast. Govorilo se da postoji, ali Džem i ja ga nikada nismo videli. Govorilo se da izlazi noću kada zađe mesec i zaviruje u prozore. Kada bi se usled hladnog talasa nekome smrzle azaleje, bilo je to zato što je on disao na njih. Svi kradomični sitni zločini počinjeni u Mejkomu bili su njegovih ruku delo. Jednom je grad bio u strahu zbog niza mračnih noćnih događaja: ljudi su pronalazili kokoši i kućne ljubimce unakažene; premda je

krivac bio Ludi Adi, koji se posle izvesnog vremena udavio u Barkerovom viru, nesprenni da odbace svoje prvobitne sumnje, ljudi su i dalje gledali u imanje Radlijevih. Noću nijedan crnac nije hteo da prođe pored imanja Radlijevih; presekao bi ulicu i prešao na pločnik preko puta pa zviždukao u hodu. Sa zadnjim delom placa Radlijevih graničilo se dvorište mejkomske škole; visoki pekani u kokošnjem dvorištu Radlijevih otresali su svoje plodove u školsko dvorište, ali deca te orahe nisu htela ni da pipnu: od Radlijevih oraħa se umire. Loptica za bejzbol hitnuta u dvorište Radlijevih bila je izgubljena loptica i kraj rasprave.

Muke te kuće počele su mnogo godina pre nego što smo se Džem i ja rodili. Radlijevi, dobrodošli svuda u gradu, držali su se za sebe, a ta je sklonost u Mejkomu bila neoprostiva. Nisu išli u crkvu, što je u Mejkomu bila glavna razonoda, već su se molili kod kuće; gospođa Radli je retko, ako uopšte, odlazila preko puta da sredinom jutra popije kafu s komšinicama, a zacelo se nikada nije priključivala ni nekom misionarskom krugu. Svakog prepodneva u jedanaest i trideset gospodin Radli je peške išao u grad i vraćao se tačno u dvanaest, ponekad noseći mrku papirnu kesu u kojoj su, po pretpostavkama komšiluka, bile namirnice za porodicu. Nisam znala od čega stari gospodin Radli živi – Džem je govorio da „kupuje pamuk“, što je ućtiv izraz za džabalebarenje – ali gospodin Radli i njegova žena odvajkada su živeli tamo sa svoja dva sina.

Nedeljom su kapci i vrata kuće Radlijevih bili zatvoreni, što se takođe protivilo mejkomskim običajima: zatvorena vrata su značila samo bolest i studen. Baš je nedelja bila dan za zvanične popodneve posete: žene su nosile steznike, muškarci sakoe, a deca cipele. Ali da se popnu stepenicama na ulazu u kuću Radlijevih u nedeljno popodne i požele

dobar dan bilo je nešto što komšije nikada nisu činile. Kuća Radlijevih nije imala vrata s komarnikom. Jednom sam pitala Atikusa je li ih ikada imala; Atikus je rekao da jeste, ali pre nego što sam se ja rodila.

Sudeći po legendi iz komšiluka, kada je mlađi Radlijev sin bio maloletan, upoznao se s nekima od Kaningamovih iz Starog Saruma, ogromnog i zbunjujućeg plemena koje se naselilo u severnom delu okruga, i osnovali su nešto najpribližnije bandi što je Mejkom ikada video. Radili su malo šta, ali dovoljno da grad raspravlja o njima i javno ih upozorava s tri propovedaonice: gluvarili su kod brijačnice; nedeljom su se vozili autobusom u Abotsvil i išli u bioskop; prisustvovali su igrankama u okružnom kockarskom paklu na obali reke, krčmi i ribolovačkom logoru *Kap rose*; eksperimentisali su s viskijem koji se nezakonito proizvodio i krio u rupama na panjevima. Niko u Mejkomu nije imao dovoljno petlje da kaže gospodinu Radliju da mu se sin spetljao s pogrešnim društvom.

Jedne noći, u preteranoj provali ushićenosti, momci su se vozili u rikverc oko trga u nekoj pozajmljenoj krtinji, suprotstavili su se gospodinu Koneru, starom mejkomskom panduru, koji je pokušao da ih uhapsi, i zatvorili ga u sporednu zgradu suda. Grad je zaključio da se nešto mora preduzeti; gospodin Koner je rekao da ih poznaje sve do jednog i da mu dužnost i rešenost nalažu da ih ne pusti da se izvuku nekažnjeno, pa su momci izašli pred ostavinskog sudiju pod optužbama za pijanstvo na javnom mestu, narušavanje javnog reda i mira, fizički napad i prostačko i skaredno izražavanje u prisustvu i na uši jedne žene. Sudija je upitao gospodina Konera zašto je uključio tu poslednju optužbu; gospodin Koner je rekao da su psovali toliko glasno da je siguran da su ih čule sve žene u Mejkomu. Sudija je doneo

odluku da momke pošalje u državnu industrijsku školu, kuda su se mladići katkada slali tek da im se obezbede hrana i pristojan krov nad glavom: nisu ih poslali u zatvor i nisu ih obrukali. Međutim, gospodin Radli je smatrao da jesu. Ako sudija oslobodi Artura, gospodin Radli će se pobrinuti za to da Artur ne pravi nikakve dalje neprilike. Znajući da je reč gospodina Radlija jemstvo, sudija je drage volje tako i učinio.

Ostali momci su pohađali industrijsku školu i dobili najbolje srednje obrazovanje koje se u državi moglo dobiti; jedan od njih kasnije je završio mašinski fakultet, tako što je usput radio i plaćao školarinu. Vrata kuće Radlijevih nisu bila zatvorena samo nedeljom već i ostalih dana, a sina gospodina Radlija niko nije video narednih petnaest godina.

Ali došao je jedan dan, koga se Džem jedva sećao, kada je Bua Radlija čulo i videlo nekoliko ljudi, ali ne i Džem. Rekao je da Atikus nikada ne govori mnogo o Radlijevima: kada bi ga Džem ispitivao, Atikus bi mu samo odgovorio da gleda svoja posla i pusti Radlijeve da gledaju svoja, da imaju pravo na to; ali kada se to dogodilo, Džem je rekao da je Atikus zavrteo glavom i kazao: „Mm, mm, mm.“

Zato je Džem najviše informacija pribavio od gospođice Stefani Kroford, najveće svađalice u kraju, koja je rekla da zna sve o tome. Po rečima gospođice Stefani, Bu je sedeo u dnevnoj sobi i isecao neke članke iz *Mejkom tribjuna* da ih zalepi u svoj album. U sobu je ušao njegov otac. Dok je gospodin Radli prolazio, Bu je zario svom roditelju makaze u nogu, izvukao ih, obrisao o pantalone i nastavio da radi to što je radio.

Gospođa Radli je istrčala na ulicu vrišteći da će ih Artur sve pobiti, ali kada je stigao šerif, zatekao je Bua kako i dalje sedi u dnevnoj sobi i vadi isečke iz *Tribjuna*. Tada je imao trideset tri godine.

Gospođica Stefani je rekla da je, kada su mu ukazali na to da bi Buu mogla da pomogne jedna sezona u Taskalusi, stari gospodin Radli rekao da nijedan Radli neće ići ni u kakvu ludaru. Bu nije lud, samo je povremeno napet. U redu je zatvoriti ga, priznao je gospodin Radli, ali je zahtevao da se Bu ni za šta ne tereti: on nije prestupnik. Šerif nije imao srca da ga utamniči s crncima, pa su ga zatvorili u podrumu zgrade suda.

Buov povratak kući iz podruma bio je maglovit u Džemovom pamćenju. Gospođica Stefani Kroford rekla je da su neki članovi gradskog veća rekli gospodinu Radliju da će, ukoliko ne pusti Bua da se vrati, ovaj umreti od plesni i vlage. Uostalom, Bu ne može doveka da živi od velikodušnosti okruga.

Niko nije znao kakvim se vidom zastrašivanja gospodin Radli služi da bi zadržao Bua u kući, ali Džem je kontao da ga gospodin Radli uglavnom drži lancima vezanog za postelju. Atikus je govorio da u pitanju nije ništa slično, i da ima drugih načina da se neko pretvori u duha.

Sećanje bi mi oživelo kada god bih videla da je gospođa Radli, doduše tek s vremena na vreme, otvorila ulazna vrata, otišla do ivice trema i zalila svoje kane. Ali zato smo Džem i ja svakog dana viđali gospodina Radlija kako ide u grad i vraća se. Bio je to mršav žilav čovek s bezbojnim očima, toliko bezbojnim da nisu odbijale svetlost. Jagodice su mu bile oštre, a usta široka, s tankom gornjom i punom donjom usnom. Gospođica Stefani Kroford govorila je da je toliko pošten da Bibliju priznaje kao jedini zakon, i mi smo joj verovali, pošto je držanje gospodina Radlija bilo pravo kao nabijač za pušku.

Nikada nam se nije obraćao. Kada je prolazio, pogledali bismo u zemlju i rekli: „Dobro jutro, gospodine“, a on bi se

nakašljao umesto odgovora. Stariji sin gospodina Radlija živeo je u Pensakoli; dolazio je kući za Božić i bio je jedan od retkih koje smo viđali da ulaze na njihovo imanje ili izlaze odatle. Od onog dana kada je gospodin Radli odveo Artura kući, ljudi su govorili da je ta kuća umrla.

Ali osvanuo je dan kada nam je Atikus rekao da će nas odrati od batina budemo li dizali ikakvu buku u dvorištu i zadužio Kalpurniju da ispuni to obećanje u njegovom odsustvu bude li nas čula da smo i zucnuli. Gospodin Radli je bio na samrti.

Nije mu se žurilo da umre. S obe strane parcele Radlijevih ulica je bila preprečena drvenim kozličima, pločnik je bio zastrt slamom, a saobraćaj se preusmeravao u sporednu ulicu. Kad god ih je obilazio, doktor Renolds je parkirao kola ispred naše kuće i pešice odlazio kod Radlijevih. Džem i ja smo se danima šunjali po dvorištu. Konačno su kozlići odneseni, a mi smo stajali na prednjem tremu i gledali kada je gospodin Radli krenuo na poslednje putovanje pored naše kuće.

„Ode najzlobniji čovek kome je Bog ikada udahnuo život“, promrmljala je Kalpurnija i zamišljeno pljunula u dvorište. Pogledali smo je s iznenađenjem, pošto je Kalpurnija retko iznosila opaske na račun belaca.

Kada je gospodin Radli umro, komšiluk je pomislio da će Bu izaći, ali čekalo ga je novo iznenađenje: Buov stariji brat vratio se iz Pensakole i zauzeo mesto gospodina Radlija. Jedina razlika između njega i njegovog oca bila je u godinama. Džem je govorio da i gospodin Nejtan Radli „kupuje pamuk“. Međutim, gospodin Nejtan bi nam otpozdravio kada bismo mu poželeli dobro jutro, a katkada smo ga viđali i kako se vraća iz grada s nekim časopisom u ruci.

Što smo više pričali Dilu o Radlijevima, to su ga oni više zanimali, duže je stajao i grlio uličnu svjetiljku na uglu i više se pitao. „Pitam se šta li radi tamo unutra“, mumlao je. „Kao da će svakog časa promoliti glavu kroz vrata.“

Džem je rekao: „Izlazi on, kad je mrkli mrak. Gospođica Stefani Kroford je rekla da se jednom probudila usred noći i videla ga kako gleda kroz prozor pravo u nju... rekla je da mu je glava ličila na lobanju koja gleda u nju. Zar se nikada nisi probudio noću i čuo ga, Dile? Hoda ovako...“ Džem je vukao noge po šljunku. „Zašto misliš da se gospođica Rejčel noću tako čvrsto zaključava? Često ujutru vidim njegove tragove u našem dvorištu, a jedne noći čuo sam ga kako grebe po vratima s komarnikom na zadnjem ulazu, ali otišao je dok je Atikus stigao.“

„Pitam se kako izgleda?“, reče Dil.

Džem je razložno opisivao Bua: sudeći po tragovima, Bu je visok oko dva metra; hrani se sirovim vevericama i svim mačkama kojih se dočepa, zbog čega su mu ruke umrljane od krvi – kada neku životinju pojedješ sirovu, nikada ne možeš da spereš krv. Preko lica pruža mu se dugačak neravan ožiljak; to zuba što ima žuto je i trulo; oči su mu izbuljene i uglavnom mu vise bale.

„Aj' pokušamo da ga izvučemo iz kuće“, rekao je Dil. „Voleo bih da vidim kako izgleda.“ Džem je rekao da Dil, ako želi da pogine, treba samo da se popne i pokuca na ulazna vrata.

Prvi naš upad odigrao se samo zato što se Dil opkladio sa Džemom u jednog *Sivog duha*¹⁵ naspram dva Toma Svifta da Džem neće dospeti ništa dalje od kapije Radlijevih. Džem nikada u životu nije odbio izazov.

¹⁵ Jedan iz serije dečjih pustolovnih romana popularnih u Americi dvadesetih i tridesetih. (Prim. prev.)

Džem se premišljao tri dana. Reklo bi se da mu je draža bila čast od glave, pošto ga je Dil lako iscrpao: „Ne smeš“, rekao je Dil, prvog dana. „Smem, ali neću iz poštovanja“, reče Džem. Sutradan je Dil kazao: „Ne smeš da kročiš u njihovo dvorište čak ni palcem na nozi.“ Džem je rekao da konta da sme, da je prolazio pored imanja Radlijevih kad god je išao u školu i vraćao se kući.

„Uvek trkom“, rekoah ja.

No trećeg dana Dil ga je nagovorio, kada reče Džemu da se ljudi u Meridijanu svakako ne plaše toliko koliko ljudi u Mejkomu, da prestravljenije ljude od Mejkomaca nikada nije video.

To je već nagnalo Džema da besno odmaršira do ugla, gde je stao i naslonio se na uličnu svetiljku, pa posmatrao kako kapija sumanuto landara na šarki kućne izrade. „Nadam se da ti je doprlo do mozga da će nas ubiti sve do jednog, Dile Harise“, rekao je Džem kada smo mu se pridružili. „Nemoj mene da kriviš kad ti iskopa oči. Ovo je počelo od tebe, ne zaboravi.“

„I dalje ne smeš“, strpljivo je promrmljao Dil.

Džem je želeo da jednom zasvagda stavi Dilu do znanja da se ne plaši ničega: „Samo ne mogu da smislim kako da ga izmamimo a da nas ne u’vati.“ Osim toga, Džem mora da misli na svoju mlađu sestru.

Kada je to rekao, znala sam da se plaši. Džem je morao da misli na svoju mlađu sestru onda kad sam ga čikala da skoči s vrha kuće: „Ako poginem, šta će biti s tobom?“, upitao je. Onda je skočio i dočekao se nepovređen, a osećaj odgovornosti ga je napustio dok se nije suočio s imanjem Radlijevih.

„Odustaješ od izazova?“, upita Dil. „Jer ako hoćeš, onda...“

„Dile, o ovome mora da se razmisli“, rekao je Džem. „Pusti me malo da razmislim... to je kao kada hoćeš da izmamiš kornjaču...“

„Kako se to radi?“, upitao je Dil.

„Kresneš šibicu ispod nje.“

Rekla sam Džemu da ću ga tužiti Atikusu bude li zapalio kuću Radlijevih. Dil je rekao da je pakosno kresnuti šibicu ispod kornjače.

„Nije pakosno, samo je ubedi – nije kao da je baciš u vatru“, progundā Džem.

„Otkud znaš da joj šibica ne nanosi bol?“

„Kornjače nemaju osećaje, klipane“, reče Džem.

„Jesi li ti nekada bio kornjača, a?“

„Leba ti, Dile! Pusti me da razmislim... kontam da mož' da ga gađamo kamenom...“

Džem je stajao i mozgao toliko dugo da mu je Dil učinio blag ustupak: „Neću reći da si odustao od izazova i tram-pićemo se za *Sivog duha* ako samo priđeš i pipneš kuću.“

Džem se razgali. „Pipnem kuću, to je sve?“

Dil klimnu glavom.

„Si siguran da je to sve? Neću da vičeš nešto drugo čim se vrnem.“

„Da, to je sve“, rekao je Dil. „Verovatno će izaći da te pojuri kad te vidi u dvorištu, a onda ćemo Skaut i ja da skočimo na njega i nećemo mu dati da mrdne dok mu ne kažemo da ga nećemo povrediti.“

Napustili smo ugao, prešli bočnu ulicu koja je išla ispred kuće Radlijevih i zaustavili se na kapiji.

„Idi sad, šta čekaš?“, reče Dil. „Skaut i ja smo tik iza tebe.“

„Idem“, rekao je Džem, „ne požuruj me.“

Otišao je do ugla parcele, pa se vratio, proučavajući taj jednostavan teren kao da određuje kako da najbolje izvede ulazak, mršteći se i češući se po glavi.

Onda sam mu se ja podrugljivo iskreveljila.

Džem naglo otvori kapiju i otrča do zida kuće, pljesnu po njemu dlanom i protrča mimo nas ne čekajući da vidi je li mu prepad uspeo. Dil i ja smo mu bili za petama. Dokopavši se sigurnosti našeg trema, zadihani, osvrnuli smo se.

Stara kuća je bila ista, srozana i iznurena, ali, dok smo buljili niz ulicu, učinilo nam se da se pomerio jedan unutrašnji prozorski kapak. Brzo. Bio je to neznatan, gotovo nevidljiv pokret, i kućom je opet zavladao mir.

2.

Dil nas je napustio početkom septembra, da bi se vratio u Meridijan. Ispratili smo ga na autobus u pet sati i bila sam bedna bez njega dok se nisam setila da za nedelju dana krećem u školu. Nikada se u životu ničemu nisam toliko radovala. Zimski sati su me zaticali u kućici na drvetu, koja je gledala na školsko dvorište, odakle sam špijunirala gomile dece kroz teleskop s dva stepena uvećanja koji mi je Džem poklonio, učila njihove igre, pratila Džemovu crvenu jaknu kroz krivudave krugove igre žmurke i potajno delila njihove neuspehe i male pobede. Žudela sam da im se pridružim.

Džem se udostojio da me prvog dana povede u školu, što je zadatak koji obično obavlja jedan od roditelja, ali Atikus je rekao da će Džemu biti drago da mi pokaže gde mi je učionica. Mislim da je u toj nagodbi i nešto novca promenilo vlasnika, pošto sam, dok smo kasom zalazili za ugao pored imanja Radlijevih, čula neuobičajeno zveckanje u Džemovim džepovima. Na obodu školskog dvorišta usporili smo i nastavili hodom, a Džem se pobrinuo da mi objasni da mu